

DOI: 10.46340/ephd.2022.8.3.2

Vadym DanyletsORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5568-4388>*The State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine***CHANGING RELATIONS BETWEEN ENERGY PRODUCERS AND CONSUMERS IN THE 1970S: LESSONS FOR TODAY****Вадим Данилець***Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», м. Київ, Україна***ЗМІНИ ВІДНОСИН ВИРОБНИКІВ ТА СПОЖИВАЧІВ ЕНЕРГОНОСІЇВ У 1970-Х РОКАХ: УРОКИ НА СЬОГОДЕННЯ**

The events of the energy crises of 1970 might have been of interest only to historians until recently. It seemed that since then a formula had been found for an uninterrupted supply of energy from producer countries on a mutually beneficial basis and the balance of forces and interests between oil consumers and producers that had been established in the second half of 1970 made it impossible to disrupting energy supplies and the functioning of the new model of relations. However, in 2022, while carrying out a military invasion of Ukraine, Russia has also launched an energy war against the Western countries, especially Europe, hoping that it will be held hostage, given the heavy dependence on Russian hydrocarbon supplies and the sharp increase in global energy demand. Counting, therefore, on energy as well as economic and food crisis, which would entail upheaval and chaos, Putin is trying to implement his geopolitical plans of expansion into the West. This article demonstrates how the repetition of mistakes made before and after the crisis of the 1970s leads to the repetition of the negative consequences in the economy and energy of the world today. At the same time, the features of modern conditions and, accordingly, the prospects for the development of the energy and economic crisis are analyzed. The author used the method of historical analogies and comparative-historical analysis to help better understand the causes as well as to assess the potential consequences of today's crisis in the future. Based on an analysis of the global and regional political and economic factors inherent in each era, a link is made between the crises of the 1970s and the current energy crisis. Drawing on experience and the analogy of events, an attempt is made to learn the lessons for the present and to assess the prospects for the world economy and energy, which, despite the difficult conditions of the Russian-Ukrainian war, is on the cusp of a new era.

Keywords: energy crisis, consumer countries, producer countries, USA, Europe, OPEC, embargo, oil, gas, Russian-Ukrainian war.

Марк Твен якось сказав, що історія не повторюється, а часто римується. Криза внаслідок повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну і її наслідки дещо нагадують події 1973-74 років. Російсько-українська війна виявилась тим політичним конфліктом, який за аналогією війни Судного дня 1973 року став каталізатором нової енергетичної кризи. У відповідь на агресивні дії Росії, 6 червня 2022 року, ЄС ухвалив шостий пакет санкцій щодо Москви, який передбачає, зокрема, до 2023 року повну заборону імпорту всієї російської сирої нафти, доставленої морським шляхом, а також нафтопродуктів¹. Це рішення стало продовженням і доповненням плану

¹ European Commission (2022). *Війна Росії з Україною: ЄС ухвалив шостий пакет санкцій проти Росії. Press release – 3 June* <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_2802> (2022, серпень, 03).

«REPowerEU», оголошеного у травні, і вказує на припинення залежності ЄС від російського викопного палива, котре використовується як економічна і політична зброя. Згідно висновку Єврокомісії, ця залежність коштувала європейським платникам податків майже 100 мільярдів євро на рік. План «REPowerEU» також має на меті подолання кліматичної кризи¹.

Європа, по суті, прийняла виклик Росії з її енергетичним шантажем, що як видно із сьогоднішніх подій, стало початком кризи в енергетиці і врешті може розгорнутись в набагато більш масштабну світову енергетичну і економічну кризу. За словами голови Міжнародного Енергетичного Агентства (МЕА), Фатіха Бірала, а також відомого експерта в галузі міжнародної економіки і енергетики Деніела Єргіна,² нинішня світова енергетична криза може бути набагато масштабнішою, ніж та, що пережив світ у 1970-х. Єргін вважає, що сьогоднішні проблеми можуть продовжитись набагато довше, ніж попередні. Якщо раніше криза була тільки нафтовою, то тепер йдеться про багатопланову. Криза охопила не лише Європу. В інтерв'ю Fox News президент Асоціації нафти і газу США, Тім Стюарт, заявляв: «Ми переживаємо найбільшу, можливо, найважчу енергетичну кризу за останні 50 років. Ціни на бензин та дизель рекордно високі, а запаси рекордно низькі». При цьому він звинуватив адміністрацію США у нездатності допомогти країні вийти з рекордно високих цін на пальне³.

Для розуміння причин, чому так сталося і оцінки ймовірних наслідків для світу, важливо порівняти дві енергетичних кризи – 1970 років і 2022 року, та знайшовши історичні паралелі, винести уроки для сьогодення. Масштабна криза 1970 років допомагає краще зрозуміти сучасну, так само, як і сучасна дозволяє краще зрозуміти минулу. Отже, зараз ми маємо унікальний шанс краще побачити події 1970 років і винести з них уроки для сьогодення.

Зв'язок між двома кризами та уроки для сьогодення

На межі 1960-х і 1970-х років спостерігалось загострення ситуації на Близькому Сході, що проявилось спочатку низкою вимог і ультиматумів урядів країн-виробників щодо американських і європейських нафтових компаній. На тлі підйому арабського націоналізму і Руху неприєднання країни-виробники мали рацію розцінювати нафтовидобувні концесії західних компаній пережитком колоніального минулого. Виробники висували вимоги щодо збільшення частки доходів, підняття ціни нафти, різного роду компенсацій тощо. Західні уряди-споживачів повільно йшли на поступки виробникам, оскільки їх передусім бентежила безперебійність поставок, яку виробники погрожували порушити через скорочення виробництва в разі невиконання їхніх вимог⁴. Крім того, виробники погрожували введенням ембарго і націоналізацією. В ситуації, коли залежність Європи від нафти ОПЕК становила 75-80%⁵, ці погрози становили серйозну загрозу. В результаті дійшло до повної або часткової націоналізації нафтовидобувних потужностей більшістю країн-виробників ОПЕК. Ціни на нафту стрімко зростали, що негативно позначалось на економіках країн-споживачів. Зрештою у жовтні 1973 р. нафтове ембарго ОАПЕК призвело до стрімкого загострення енергетичної кризи в країнах Заходу.

Протягом наступних десятиліть з часів арабського ембарго 1973-74 рр. політичні кризи і війни продовжували відбуватись в нафтовидобувних країнах близькосхідного регіону (іранська революція 1979-го року і нафтовий шок, ірано-іракська війна, війна в Перській затоці, війна в Іраку 2003 р. та інше). Вони не могли не вплинути на енергетичну політику європейських споживачів. Зважаючи на довготривалу політичну нестабільність близькосхідного регіону, Європа намагалась знайти альтернативні джерела поставок. Європейські країни-споживачі, шукаючи надійне джерело поставок після чергової арабо-ізраїльської війни 1967 року, все більше звертали свій погляд на радянську

¹ European Commission (2022). *REPowerEU: План стрімкого зниження залежності від російського викопного палива і швидкого просування «зеленого переходу»*

<https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_3131> (2022, серпень, 03).

² Yergin, D. (2022). *The Energy Crisis Will Deepen. Project Syndicate – The world's opinion page*

<<https://www.project-syndicate.org/commentary/energy-crisis-will-deepen-no-supply-by-daniel-yergin-2022-07?barrier=accesspaylog>> (2022, серпень, 01).

³ Fox News Channel (2022). *U.S. Oil and Gas Association President: The country is facing the 'most challenging energy crisis' in 50 years* <<https://www.foxnews.com/media/u-s-oil-gas-association-president-country-facing-most-challenging-energy-crisis-50-years>> (2022, липень, 30).

⁴ Parra, F. (2004). *Oil politics. A Modern History of Petroleum*. London ; New York: I.B. Tauris, 134-135.

⁵ Some Implications For The United States Of The Likely Massive Increase In Middle East Foreign Exchange Reserves. Intelligence memorandum. June, 1971.

нафту. Саме тоді розпочалася реалізація проекту «газ в обмін на труби» і будівництво нафтопроводів з СРСР до Західної Європи, зокрема, Німеччини, яка протягом десятиліть активно нарощувала імпорту з СРСР/РФ¹. Багатьом країнам Європи здавалося, що на заміну поставок з бурхливого близькосхідного регіону вони отримають більш стабільні поставки з СРСР. Зі свого боку, Радянському Союзу потрібно було закривати діри у своїй неефективній економіці й він активно продав нафту на Захід. Нафтове ембарго ОПЕК посилювало ці тенденції. Згідно однієї з програм МЕА, закладеної в його основі, співробітництво, передусім європейських країн, в рамках організації повинно було призвести до «зменшення залежності від нафти ОПЕК»². Одним зі шляхів досягнення цього було «освоєння нафтових ресурсів, які не входили до ОПЕК»³. Протягом десятиліть паралельно з розробкою нових родовищ Німеччина, Франція, Італія в рамках програми зменшення залежності від ОПЕК збільшували закупки нафти та газу з СРСР, будувалися все більш потужні трубопроводи до країн Європи. Країни Європи, зі свого боку, все активніше брали участь у розвитку радянських нафто-газопромислів, поставляючи високоякісне технічне обладнання⁴. Упродовж 1970-х рр. країнами Заходу було поставлено такого обладнання на \$ 5 млрд.⁵ Розпад СРСР не вплинув суттєво на погляди європейських споживачів щодо їх енергетичної політики, і після 1990 року імпорту енергоносіїв, зокрема, природного газу, продовжував збільшуватись⁶. Таким чином, країни Європи поступово потрапляли у залежність від іншого виробника – Росії. Незадовго до початку російсько-української війни 2022 року, залежність Німеччини від російського газу становила – 49%, Франції – 15%, Італії – 38%, Австрії – 86 %, Болгарії – 79%, Польщі – 50 %⁷.

Отже, після потрясінь 1973 – 74 рр., які сколихнули усталену десятиліттями систему постачання енергоносіїв, європейським країнам здавалось, що вони віднайшли в особі СРСР/РФ альтернативу ОПЕК, зокрема близькосхідній нафті. Історія повторилась тим, що створились передумови для повторення енергетичної кризи 1970-х років. Нову залежність споживача від нафти та газу використав ненадійний видобувальник задля реалізації своїх планів геополітичної експансії на Захід. Як і майже півстоліття тому війна виробника з одним із споживачів (раніше це був Ізраїль, тепер – Україна) спричинила енергетичну кризу для всіх індустріально-розвинених країн світу.

Наслідки та способи врегулювання

Протягом років, що передували кризі 1970-х рр., промислові країни ставали все більш залежними від нафти, що імпортувалася переважно з одного регіону, відомого своєю політичною нестабільністю, повідомляє МЕА⁸. Вони тоді були «марнотратними та неефективними» у використанні енергії, мали «жалюгідно нерозвинені» заходи енергозбереження⁹. Вони також не змогли належним чином розробити альтернативні нафтові джерела енергії або розвинути власне виробництво. З того часу, в принципі, мало що змінилось. «Сьогодні потреба у швидких діях щодо підвищення енергоефективності як ніколи актуальна», – йдеться у повідомленні МЕА¹⁰. Це включає скорочення залежності Європи від імпорту природного газу з Росії, який різко погіршився через війну з Україною.

¹ ResearchGate (2020). *German gas imports from USSR/Russia, 1970-2018* <https://www.researchgate.net/figure/German-gas-imports-from-USSR-Russia-1970-2018_fig1_347876625> (2022, серпень, 01).

² Willrich, M., Conant, A. M. (1977). The International Energy Agency: An Interpretation and Assessment. *The American Journal of International Law*, 71 (2), 199-223.

³ Там само.

⁴ The role of western equipment in soviet oil and gas development. September 1, 1984.

⁵ Там само.

⁶ The Stack Exchange Network (2022). *Share of Russian gas in European demand 1990-2013 (bcm and %)* *EIA International Energy Statistics Database, based on 40 European countries. Why did EU fail to reduce their dependence on Russian natural gas?* <<https://i.stack.imgur.com/sEYcP.png>> (2022, серпень, 02).

⁷ Statista (2022). *Share of gas supply from Russia in Europe in 2021, by selected country* <<https://www.statista.com/statistics/1201743/russian-gas-dependence-in-europe-by-country/>> (2022, серпень, 02).

⁸ Scott, R. (1994). *The history of the International Energy Agency: the first twenty years. Volume I: Origins and structures of the IEA*. Paris: IEA/OECD, 11.

⁹ Там само.

¹⁰ Motherway, B., Klimovich, K., Rozite, V. (2022). Accelerating energy efficiency: What governments can do now to deliver energy savings. *International Energy Agency* <<https://www.iea.org/commentaries/accelerating-energy-efficiency-what-governments-can-do-now-to-deliver-energy-savings>> (2022, серпень, 01).

Криза 1973 року дала суттєвий поштовх до реалізації нової енергетичної стратегії США. У листопаді 1973 р. президент Р. Ніксон оголосив «Проект незалежності»¹, який мав на меті суттєво зменшити залежність США як від близькосхідної нафти, так і від спалювання вуглеводнів загалом. В рамках Проекту активно розроблялись і запроваджувались альтернативні джерела енергії, зокрема «зелена» і атомна енергетика, а також заходи по її економії (енергозберігаючі технології). Активізувались також пошуково-розвідувальні роботи поза межами ОПЕК задля зменшення залежності від держав-членів цієї організації. Після створення у 1974 р. МЕА, ідеї Проекту були закладені в основу довгострокової стратегії нової організації, що мало було розширити цілі Проекту на широке коло країн-споживачів. Однак антикризова діяльність з часом послабилась, коли налагодились поставки після арабського ембарго. Компромісна формула взаємовідносин, що була віднайдена з країнами-виробниками Третього світу виявилась досить ефективною на практиці, і перспективи повторення ембарго 1973 р. здавались дедалі менш реалістичними. Західні уряди країн-споживачів енергії ставали все менш активними у досягненні раніше поставлених цілей і у 1980 роках під впливом цього психологічного фактору було суттєво пригальмовано розвиток нової енергетичної стратегії.

Зрештою, у 2022 році після повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну і пов'язаної з цим енергетичної кризи, країни світу, передусім європейські, знову опинились не готовими до дефіциту енергоносіїв. Щоправда, тепер в порівнянні з 1970-ми роками здійснено суттєвий рух у бік Великого енергетичного переважання². Цей історичний паралелізм наштовхує на думку, що сьогодні, як і 50 років тому, ситуацію в короткотерміновій перспективі повинна врятувати ефективна заміна та перерозподіл ресурсів. У 1970-х роках це було можливим лише за умови міцної скоординованої комунікації між споживачами західного світу. Нафтове ембарго та високі ціни змусили країни Організації Економічного Співробітництва і Розвитку розгорнути нечувані в мирні часи плани заощаджень. Деякі заходи були нетривалими, наприклад, нормування бензину в багатьох країнах, запровадження в Нідерландах, Бельгії та Швейцарії неділі без автомобіля або вимога у Франції вимикати світло після 22:00 тощо. У Великій Британії, де відбувались страйки шахтарів, було введено триденний тиждень, згідно з яким комерційне використання електроенергії обмежувалося трьома послідовними днями щотижня, щоб зменшити споживання електроенергії.

В умовах енергетичного ембарго проти Росії негайні політичні дії повинні мінімізувати наслідки ембарго для Європи. Оскільки попит на газ є сезонним, своєчасний перехід на норвезькі та інші джерела має зберегти європейське промислове виробництво та накопичити запаси на зиму. Це повинно запустити динаміку заміни та перерозподілу, які є центральними для зниження економічних витрат. Водночас заміщення російського імпорту нафти та вугілля, ймовірно, не створить великої проблеми, наприклад, газ, який зараз використовується для виробництва електроенергії, можна заощадити, перейшовши на вугілля. У довгостроковій перспективі ситуацію повинні покращити зростання і прискорення відновлюваної енергетики, частка якої має сягнути 45 % до 2030-го року³. Сформована коаліція з ОПЕК на противагу конфронтації могла б значно посилити позиції західного світу перед обличчям російського енергетичного шантажу і економічної кризи. Нагадаємо, що сьогодні, як і 50 років тому найбільші у світі резервні потужності з виробництва нафти має член ОПЕК – Саудівська Аравія – 1,5 – 2 мільйони барелів на день⁴, що дозволяє реагувати на кризи шляхом збільшення пропозиції. У зв'язку з цим, країнам Заходу досить важливо створити коаліцію з ОПЕК, оскільки коаліція ОПЕК+ Росія є досить сильною і небезпечною в плані спільності внутрішніх фіскальних інтересів⁵.

¹ Parra, F. (2004). *Oil politics. A Modern History of Petroleum*. London ; New York : I.B. Tauris, 186, 252.

² European Commission (2022). *REPowerEU: План стрімкого зниження залежності від російського викопного палива і швидкого просування «зеленого переходу»* <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_3131> (2022, серпень, 03).

³ Там само.

⁴ U.S. Energy Information Administration (2022). *What drives crude oil prices: Supply OPEC* <<https://www.eia.gov/finance/markets/crudeoil/supply-opec.php>> (2022, липень, 31).

⁵ Deb, K., Rajendran, A. (2022). Q&A Implications of the OPEC+ Announcement to Increase Oil Production. *Center on Global Energy Policy (CGEP) – Columbia SIPA* <<https://www.energypolicy.columbia.edu/research/qa/qa-implications-opec-announcement-increase-oil-production>> (2022, серпень, 01).

Усі ці заходи потребують міцної комунікації між урядами, що на думку Д. Єрґіна може перешкодити розвитку найгіршого сценарію, а саме масштабів кризи 1970-х рр.¹ Тоді країни Європи на тлі занепаду американо-європейського енергетичного співробітництва, яке досить успішно додало попередні кризи, розпочали панічно накопичувати запаси нафти, що збільшило попит і поглибило кризу². Зважаючи на сказане, варто відзначити ще низку подібних історичних паралелей і збігів для того, аби чіткіше окреслити лінію антикризових дій в нових, але досить подібних в політичному і енергетичному аспектах реаліях.

Історичні аналогії подій

Криза 1970-х років не розгорнулася раптово після арабського нафтового ембарго 1973 року. Вона розпочалася набагато раніше і дефіцит енергоносіїв у США відчувався ще на початку 1970-х років³. При чому криза тут розпочалася не лише як нафтова, а ще й газова та електроенергетична⁴. Подібну ситуацію спостерігаємо сьогодні. Увертюрою до кризи 2022 р. була минулорічна енергетична газова криза в Європі, що, як прийнято вважати, була пов'язана з пандемією COVID-2019. А після російського повномасштабного вторгнення в Україну, ембарго запровадиться не лише на російський газ, а й на нафту та вугілля, залежність від якого протягом останніх десяти років зросло більш ніж удвічі⁵.

У 1973 р. араби, використавши вдалий для них момент, коли попит на нафту зріс, розпочали війну і увели ембарго проти недружніх країн-споживачів. Ніби слідуючи цьому прикладу, путінська Росія скористалась збільшеним попитом на газ у Європі. Коли його ціна з жовтня 2020 – по грудень 2021 року зросла на небувалі 1200 % і у перші місяці 2022 року продовжувала залишатись високою⁶, Росія розпочала повномасштабну війну в Україні, розраховуючи щонайменше на європейський нейтралітет.

Ще до ембарго 1973 р. в деяких країнах-виробниках відбулась повна або часткова (поступова) націоналізація концесійних нафтопромислів. Це повторюється і сьогодні з тією лише особливістю, що західні компанії самі полишають Росію, а остання планує націоналізувати їх потужності, що залишаються⁷.

Фінальне загострення кризи у 1970-х було обумовлене уведенням виробниками нафтового ембарго проти споживачів. Нині – навпаки, ембарго уведене споживачами проти виробника⁸. Це демонструє новий етап розвитку – від суспільств з цінностями загального споживачького благоденства і до суспільства де мають пріоритет цінності загальної безпеки. Західні суспільства продемонстрували безпрецедентну єдність не лише в галузі енергоресурсів (ембарго проти Росії за наслідками є дуже болячим для них самих), а й у політичному, ідеологічному та інших аспектах, що повинні допомогти Україні вистояти проти навали путінської Росії та відстояти в межах всього світу цінності свободи і демократії, на яких базується сучасна система міжнародного права. Лише одностайна консолідація країн Заходу в рамках цього питання може гарантувати перемогу України у протистоянні з російською агресією, а Європі продемонструвати непохитність перед енергетичним шантажем виробника, повторивши події 1973 – 1974 років, коли нафтова зброя ОАПЕК не змогла

¹ Domm, P. (2022). The world could be on the brink of an energy crisis rivaling the 1970s, says IHS Markit's Yergin. *CNBC* <<https://www.cnbc.com/2022/03/03/the-world-could-be-on-the-brink-of-an-energy-crisis-rivaling-the-1970s-says-ihs-markets-yergin.html>> (2022, липень, 31).

² Chakarova, V. P. (2010). *Energy Crises and Cooperation: Do International Institutions Matter?* Doctor of Philosophy (PhD), Dissertation, International Studies, Old Dominion University, 23, 89. DOI: 10.25777/vqje-zs58.

³ Lifset, R. D. (2014). A New Understanding of the American Energy Crisis of the 1970s. *Historical Social Research* 39 (4), 22-42. DOI: 10.12759/hsr.39.2014.4.22-42.

⁴ Там само.

⁵ European Parliamentary research service (2022). *EU energy import dependency from Russia, Share of total import* <<https://epthinktank.eu/2022/06/16/monitoring-the-energy-situation-in-the-eu-june-2022/eu-energy-import-dependency-from-russia/>> (2022, липень, 31).

⁶ GIS (2022). *Natural gas prices in Europe, change in % from Oct. 2020* <<https://www.gisreportsonline.com/r/russia-europe-gas/>> (2022, липень, 31).

⁷ World edition – USA Today (2022). *Vladimir Putin threatens to seize assets of Western businesses that have left Russia* <<https://eu.usatoday.com/story/money/business/2022/03/13/russia-putin-threatens-to-seize-assets-of-departing-western-companies/7026192001/>> (2022, липень, 30).

⁸ European Commission (2022). *Війна Росії з Україною: ЄС ухвалив шостий пакет санкцій проти Росії* <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_2802> (2022, серпень, 03).

змусити європейські держави-мішені суттєво змінити свою політику¹. Аналітики стверджують, що зазвичай економічні санкції не досягають своєї мети і держави-мішені не змінюють свою політику під впливом інших держав². Так, наприклад, у 1974 році арабські країни-виробники не досягли завдяки нафтовому ембарго найголовнішої мети, а саме того, щоб міжнародне співтовариство змусило Ізраїль змінити політику щодо окупованих територій, палестинців та Єрусалиму³. Це є важливим аргументом на користь того, що сьогодні економічні санкції щодо Росії повинні поєднуватись з успішними воєнними діями української армії.

Війна арабів з ізраїльтянами у 1973 р. не була раптовою, а по суті, продовженням або загостренням війни, розпочатої у 1967 році. Велика частина істориків навіть вважають ці два воєнні конфлікти першою і другою фазами однієї війни. Так чи інакше, війна в Україні була не чим іншим, як фазою загострення воєнного конфлікту на українському Донбасі, розпочатого ще у 2014 році. Більше того, це загострення не було раповим як у 1970-х роках, так і у 2022 р. Згідно прогнозів і оцінок, впродовж 1970 – 1973 рр. ЦРУ і РНБ США неодноразово повідомляли президента і держдепартамент відносно можливого воєнного конфлікту з боку арабів і можливого в цьому випадку застосування ними «нафтової зброї»⁴. Історія повторилась у 2021 р., коли в жовтні американська розвідка повідомляла про велику ймовірність повномасштабної воєнної агресії Росії проти України⁵.

Сьогодні, як і у 1970-ті рр., США та їхні союзники не змогли вчасно виробити стратегію врегулювання наслідків світової енергетичної і економічної кризи, що призвели до стрибка цін на паливо у країнах ЄС, що в окремих місцях навіть викликало протести. Ще більший дефіцит і стрибок цін на паливо навесні 2022 року мав місце в Україні. До прикладу, під час попередніх політичних криз, що несли потенційні загрози світової енергетичної і економічної кризи (1951, 1956 і 1967-го років), завдяки вчасному реагуванню США, негативні наслідки скорочення поставок нафти було швидко подолано⁶.

Цікава також і подібність американо-європейської взаємодії у кризовий період. Європа досить неохоче відгукувалась на заклики США щодо допомоги у бойових діях. Тоді і зараз європейці, зважаючи на високий рівень енергетичної залежності, були більше за США схильні до примирення із країнами-виробниками енергоносіїв, учасниками війни. Однак якщо тоді європейці дійсно не мали особливих інтересів у війні арабів з ізраїльтянами, то зараз пацифізм деякого з них цілком не виправданий і загрожує призвести до ще більших економічних і політичних втрат.

Путін підступно скористався зручним моментом для початку повномасштабних бойових дій. Він діставав вигоду зі слабких сторін чи помилок інших країн, використовуючи передусім можливість, пов'язану зі статусом Росії – найбільшого постачальника енергоресурсів до Європи. На початку 2022 року ціни на газ і нафту залишались дуже високими⁷. Було очевидним, що Європа ще не оговталась від масштабної газової кризи. Економіка світу, зазнавши значного спаду після пандемії COVID-2019, тільки-но розпочала набирати темпів. Водночас ризики, пов'язані з COVID, продовжують зберігатись. Щодо політичної ситуації, то на думку Д. Єрґіна, напередодні вторгнення Росії «Путін досяг результатів, що відповідали його цілям: НАТО було розділено, Європейський Союз у безладі, а політика Америки роздроблена, брудна та поляризована»⁸. На початку 1970 років, напередодні арабського нафтового ембарго, світом вже розповсюджувалась енергетична криза, пов'язана з підвищенням цін внаслідок вимог і ультиматумів країн-виробників. Вони чудово розуміли, що темпи розвитку західних економік потребували все більших витрат палива

¹ Licklider, R. (1988). The Power of Oil: The Arab Oil Weapon and the Netherlands, the United Kingdom, Canada, Japan, and the United States. *International Studies Quarterly*, 32 (2), 205-226.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Foreign Relations of the United States (1973). *National Intelligence Analytical Memorandum 1969-1976*, XXXVI, energy Crisis, 1969-1974. Document 185.

⁵ Ignatius, D. (2021). Why the CIA is so worried about Russia and Ukraine. *The Washington Post*. November 30.

⁶ Chakarova, V. P. (2010). Energy Crises and Cooperation: Do International Institutions Matter? Doctor of Philosophy (PhD), Dissertation, International Studies, *Old Dominion University*, 65-70, 141, 178. DOI: 10.25777/vqje-zs58.

⁷ Robertson, B. (2022). Natural Gas Prices EU Dutch TTF (€/MWh) 2017-2022. Europe's gas shortage: LNG unable to deliver energy security. *GASWORLD* <<https://www.gasworld.com/europes-gas-shortage-lng-unable-to-deliver-energy-security/2022828.article>> (2022, липень, 31).

⁸ Yergin, D. (2020). *The New Map: Energy, Climate, and the Clash of Nations*. New York: Penguin Press, 74.

і що на початок 1970-х рр. попит на нафту у світі наздогнав пропозицію. Значно збільшити виробництво і наздогнати попит в короткі терміни можливо було лише завдяки членам ОПЕК, зокрема країнам Перської затоки. Політична аналогія простежується також досить яскраво. США були зайняті війною у В'єтнамі, Лаосі та інших регіонах. Протидіючи арабським радикальним режимам Близького Сходу, США підтримували особливі взаємовідносини з Іраном, Саудівською Аравією та ОАЕ. При цьому забезпечувалась всебічна підтримка Ізраїлю, що урешті в умовах холодної війни вимагало різновекторності політичної стратегії.

З огляду на сказане, виникає необхідність застосування контрзаходів, що полягають у зниженні світових цін на нафту шляхом збільшення видобутку. Однак попри все сказане, існує також ряд особливостей ситуації сьогодення, непритаманних кризі 1970-х, які необхідно враховувати при розробці довгострокової стратегії.

Особливості нових умов

Головна особливість нинішньої кризи полягає в тому, що цього разу це «добровільне ембарго», це страйк покупців, а не постачальників¹. «Те, чого ми раніше не бачили, – це серйозна проблема <...>, коли компанії не хочуть вести бізнес з Росією», – говорить Д. Єрґін². Нафтові компанії відмовляються від великих інвестицій, в яких вони, можливо, витратили роки на розвиток операцій і працевлаштували тисячі людей в Росії. Очевидно, що у випадку ембарго покупців уряди країн Заходу є набагато більш консолідованими у своїх діях і плануванні. Отже, досягти максимум єдності і взаємодії між урядами щодо компенсації нестачі і мінімізації негативних для західних економік наслідків, вірогідно, має бути набагато легше, ніж в часи ембарго постачальників 1973 р.

Початок енергетичної кризи 1970-х рр. був ознаменований економічними факторами глобального масштабу. Вони були тісно пов'язані з кризою Бреттон-Вудської валютно-фінансової системи і її наслідками, зокрема девальвацією долара США. У сьогодиншньому політичному конфлікті подібних економічних причин світового масштабу очевидно не спостерігається. Росія безуспішно намагалась наздогнати передові економіки, посилити власну валюту, що передбачало протидію американському долару. Не дивно, що однією з перших вимог Путіна після початку війни і уведення економічних санкцій була вимога купувати російську нафту за рублі для того, щоб посилити їх конкурентоспроможність щодо долара, євро і юаня. Однак ці спроби були приречені внаслідок перманентної відсталості Росії, причини якої лежать в особливостях тоталітарного режиму «країни-бензоколонки».

Війна в Україні є набагато кривавішою, запеклішою і небезпечнішою для всього світу, оскільки існує загроза обміну ракетно-ядерними ударами. Ще до початку російського повномасштабного вторгнення, після окупації Криму та частини українського Донбасу 2014 р., уся архітектура європейської безпеки була зруйнована³. Погіршує ситуацію для України та зрештою для безпеки всього світу і те, що Франція і Німеччина не поспішають з воєнною допомогою не лише через газову залежність і бізнесові інтереси, а й передусім з причин рефлексії на німецьку і французьку «східну політику» попередніх років, які, як прийнято вважати, зробили вагомий внесок у пом'якшення холодної війни⁴.

У відповідь на енергетичне ембарго ЄС, яке передбачає поступову відмову від імпорту російської нафти морем⁵, Кремль, наслідуючи приклад країн-експортерів у 1970-х роках, вирішив діяти на випередження і в липні 2022 року, скоротивши поставки газу до Європи, натякнув про наміри уведення газового ембарго проти неї⁶. Це скорочення має на меті

¹ Domm, P. (2022). The world could be on the brink of an energy crisis rivaling the 1970s, says IHS Markit's Yergin. *CNBC* <<https://www.cnbc.com/2022/03/03/the-world-could-be-on-the-brink-of-an-energy-crisis-rivaling-the-1970s-says-ihs-markets-yergin.html>> (2022, липень, 31).

² Там само.

³ Keersmaeker, G. (2022). *Russia After the Cold War and Germany After World War I, a Cautious Comparison*. Ghent Institute for International and European Studies. Ghent University. <https://www.ugent.be/ps/politiekewetenschappen/gies/en/gies_papers/2022-ukraine/russia-after-the-cold-war-and-germany-after-world-war-i-a-cautious-comparison#_edn28> (2022, липень, 29).

⁴ Там само.

⁵ European Commission (2022). *Війна Росії з Україною: ЄС ухвалив шостий пакет санкцій проти Росії* <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_2802> (2022, серпень, 03).

⁶ Payne, J. (2022). Exclusive: Russia's Gazprom tells European buyers gas supply halt beyond its control. *Reuters* <<https://www.reuters.com/business/energy/russias-gazprom-declares-force-majeure-gas-supplies-europe-2022-07-18/>> (2022, серпень, 02).

«максимально ускладнити європейцям підготовку до зими» і змусило ЄС прийняти рішення щодо 15-відсоткової економії¹.

Якщо криза 1970-х років була передусім наслідком нафтового ембарго, що призвело до паливного дефіциту в західних країнах, то сьогоднішні події не є обумовленими лише питаннями нафти і навіть газу. Паралельно нафтовому, країнами Заходу прийнято рішення щодо газового і навіть вугільного ембарго щодо Росії. А оскільки вона є одним з лідерів експорту цих енергоносіїв, світовий ринок отримує серйозну нестачу. Нестача газу має вплинути на електроенергетичну галузь Європи, оскільки масштабне уведення останнім часом відновлювальних джерел енергії (при скороченні виробництва на вугільних та атомних електростанціях) сильно залежить від погодних умов, і газові електростанції на сьогодні є практично єдиним способом згладити коливання виробленої потужності.² Разом з тим, існує ще ряд товарів переважно сировинного типу, на які покладено обмеження. Це, зокрема, золото, російська сталь, добрива, цемент, деревина, алкогольна продукція та інше. Водночас обмежений експорт до Росії, переважно високотехнологічної продукції, комп'ютерів, чіпів, смартфонів, автомобілів, літаків, тощо, а також обмежені банківська система, різного роду фінансово-кредитні потоки і послуги³. До сказаного слід додати неможливість через російське військове вторгнення в Україну повноцінного експорту українських товарів, переважно сільгосппродукції, а також сталі, хімічної сировини, деревини тощо. Довоєнні масштаби вказаних поставок, як з Росії, так і з України сягали десятків млн. тон на рік і сотень мільярдів доларів товарообігу, що неодмінно матиме серйозний негативний вплив на світову торгівлю і економічну ситуацію. В деяких країнах очікується навіть продовольча криза внаслідок неможливості експорту українського зерна. Нічого подібного не було у 1970-х роках і тому є всі підстави припускати, що наслідки сьогоднішньої війни в Європі без рішучих колективних дій призведуть до кризи не лише енергетичної, а й торгово-економічної, що у результаті може спричинити набагато більш руйнівні наслідки.

У 1970 роках через дорожчання нафти було здійснено досить стрімкий прорив у напрямку енергоекономії і альтернативних джерел. І хоча пізніше ці темпи були пригальмовані, сьогодні енергетичний дефіцит може і повинен здійснити поштовх до цивілізаційного переходу у нову енергетичну еру за якої кардинально зміняться погляди на вуглеводневу викопну сировину як паливо. При цьому європейські держави будуть звільнені від необхідності імпорту енергоносіїв у Росії.

Набагато гостріше на сьогодні стоять питання, пов'язані зі змінами клімату внаслідок спалювання вуглеводнів. Саме ця обставина разом з подорожчанням нафти та газу, на думку американських фахівців, сприятиме подоланню європейськими країнами економічних труднощів щодо «енергетичного переходу» до «зеленої енергетики» і сприятиме досягненню кранами-підписантами цілей Паризької угоди 2015 р. Якщо у 1970-х роках згідно «проекту незалежності» перехід на альтернативні джерела втілювався в будівництві АЕС, то зараз планується повна відмова від викопного палива. Під час праймеріз 2020 року, тодішній кандидат Джо Байден сказав: «Ми збираємося позбутися викопного палива».⁴ Дотримуючись цих обіцянок, адміністрація вжила численні дії щодо обмеження, скасування або затримки виробництва енергії на основі вуглеводнів, починаючи від буріння і закінчуючи трубопроводами до експортних терміналів⁵. Якщо 50 років тому світ ще не був готовим до подібного повномасштабного переходу до альтернативної енергетики, то сьогодні вже є серйозний напрацьований досвід, що є результатом також кліматичної політики держав світу. Розвиток цих напрямів повинен лише прискоритись під впливом енергетичної кризи та російсько-української війни і, таким чином, зменшити роль нафти і суттєво послабити економіку Росії як країни-агресора. Послабити газову залежність від неї можуть поставки скрапленого природного

¹ Harding, L. (2022). Russia's Gazprom to make drastic cut to Europe's gas supply from Wednesday. *The Guardian*, 26, July.

² Hošek, J. (2022). Europe's dependence on imports of energy commodities from Russia in the context of Russia's invasion of Ukraine. *Czech National Bank (CNB) – Monetary policy report* <<https://www.cnb.cz/en/monetary-policy/monetary-policy-reports/boxes-and-articles/Europes-dependence-on-imports-of-energy-commodities-from-Russia-in-the-context-of-Russias-invasion-of-Ukraine/>> (2022, серпень, 02).

³ European Commission (2022). *Війна Росії з Україною: ЄС ухвалив шостий пакет санкцій проти Росії* <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_2802> (2022, серпень, 03).

⁴ Kartch, J. (2022). Joe Biden: «We Are Going To Get Rid of Fossil Fuels». *Americans for tax reform*. <<https://www.atr.org/joe-biden-we-are-going-get-rid-fossil-fuels/>> (2022, липень, 31).

⁵ Mills, M. P. (2022). Ukraine and the Great Energy Reset. *City Journal – Eye on the news* <https://www.city-journal.org/ukraine-war-and-the-new-shale-revolution?wallit_nosession=1> (2022, липень, 28).

газу зі США, які завдяки сланцевій революції захопили роль світового лідера з експорту СПГ. Збільшення поставок американського СПГ до Європи посилило б тут конкуренцію, де американський газ наряду з іншими постачальниками СПГ на рівних конкурував би з російським газом¹.

У 1970-х рр. Саудівська Аравія та Іран були надійними союзниками США в регіоні і уся міжнародна нафтова політика США могла без сумнівів розраховувати на підтримку цих двох гігантів нафтовидобутку. Сьогодні ситуація виглядає зовсім інакше: Саудівська Аравія вже не є настільки надійним союзником США. У липні 2022 року під час візиту Дж. Байдена до Саудівської Аравії, президент намагався домовитись щодо майбутнього збільшення видобутку нафти і тим самим зменшення її ціни, що катастрофічно вплинуло б на доходи Росії. Однак врешті Саудівська Аравія не взяла на себе зобов'язань щодо збільшення видобутку². Що стосується Ірану, то після ісламської революції 1979-го року країна взагалі знаходиться під санкціями ООН. При цьому Росії вкрай важливо підтримувати політичну напруженість на Близькому Сході задля недопущення рішення Заходу щодо зняття санкцій з Ірану, оскільки величезний потік іранської нафти на Захід зменшив би її попит у світі, що було б не на користь Росії. Візит Путіна до Ірану в липні 2022 р. був частиною реалізації цієї стратегії.

Якщо у 1973 бойові дії вдалося зупинити дипломатичним шляхом і тим самим припинити (хоча й не відразу) дію ембарго, то сьогодні врегулювання ситуації набагато менше залежить від дипломатії, оскільки російська влада, здійснюючи воєнні злочини в Україні, зациклена на відновленні того, що Путін вважає історичною імперією Росії. Необхідно протистояти агресії як воєнним шляхом, так і в поєднанні із зусиллями на енергетичному та інших фронтах. Росія є країною-бензоколонкою, валютні надходження держбюджету якої на 50% залежать від продажу енергоносіїв³. Після застосування на практиці 6-го пакету санкцій, ухваленого Єврокомісією, європейські країни будуть продовжувати шлях до повної відмови від імпорту російського газу та нафти і, якщо ембарго-2022 буде діяти впродовж довгого періоду, воно може сягнути початку постнафтової епохи.

Найголовніша, на наш погляд, особливість ситуації 2022 року, що становить головну причину неприйнятності врегулювання конфлікту шляхом дипломатії полягає у тому, що війна Судного дня 1973 року, розпочата арабами, при всій своїй підступності мала на меті відвоювання арабських територій, окупованих Ізраїлем 6 років до того. По суті, увесь арабський світ підтримував цю війну як визвольну, хоч і приймало участь у ній лише три арабські країни – Єгипет, Сирія та Ірак. Війна 2022 року – протилежне явище. Росія здійснила повномасштабне воєнне вторгнення в Україну всупереч усіх міжнародних правил з метою підкорення її і розширення своєї імперії, яка продовжуватиме загрожувати всьому цивілізованому світові. Дипломатичне вирішення в цьому випадку було б «умиротворенням агресора» ціною права українського народу на свободу і суверенітет його держави, нездатне зупинити експансію та політичний і енергетичний шантаж Росії щодо країн Заходу.

Отже, як було проаналізовано, кожна історична подія є зазвичай по-своєму унікальною. Однак, враховуючи сьогоденні реалії, процес пошуку і вивчення історичних аналогій становить практичну цінність в контексті набутого досвіду з метою винесення уроків та своєчасного комплексного реагування в майбутньому.

Висновки

Війна в Україні швидко вийшла зі свого локального виміру і стала війною європейською. Ця війна нагадала нам про події досить недалекого минулого, коли збройний конфлікт і енергетична залежність призводять до масштабних потрясінь в галузі забезпечення енергоресурсами. Одним з головних питань сьогоденішнього порядку денного є зменшення залежності від політично нестабільного виробника, викопного палива та пошук альтернативних джерел. Нинішня криза показала, що уроки подій 1970-х років і методи їх врегулювання не були ефективними через ряд причин, зокрема, через те, що західні суспільства, вийшовши з кризи, не поспішали продовжувати активну інноваційну енергетичну політику. Ігноруючи заплановані темпи розвитку альтернативної енергетики і зменшення залежності від країн-виробників європейці потрапляли у залежність від Росії. Таким чином, сучасна енергетична криза оголила десятиліття недалекогоглядної енергетичної

¹ Yergin, D. (2020). *The New Map: Energy, Climate, and the Clash of Nations*. New York: Penguin Press, 67.

² Lynch, M. (2022). The New Old Middle Eastern Order. Biden's Trip Shows Why Washington Is Still Getting the Region. *Foreign Affairs*. July, 26.

³ Yergin, D. (2020). *The New Map: Energy, Climate, and the Clash of Nations*. New York: Penguin Press, 74.

політики країн-споживачів, що наполегливо сигналізує нам про те, що настав час для Великого Енергетичного Перезавантаження.

Якщо середовище в якому розгорталась енергетична криза 1970-х рр. вважати за початкове, то в силу об'єктивних причин, пов'язаних з особливостями російсько-української війни, міжнародної безпекової ситуації, змінами клімату, екологічної ситуації, небезпекою пандемій, збільшенням взаємозалежності світу, збереження його великої залежності від викопного вуглеводневого палива, а також наслідками війни в Україні, сьогодні ми знаходимося в набагато більш вразлившому світі. Саме ця обставина вимагає від західної спільноти рішучих, швидких і послідовних дій, спрямованих передусім на: припинення війни шляхом воєнного виснаження Росії з колективною підтримкою санкційної політики; перехід на альтернативні джерела – зелену енергетику, електротранспорт; прийняття довгострокових програм з відмови від російського газу, що включатиме диверсифікацію європейського газового ринку і підвищення енергетичної безпеки; розширення НДДКР щодо розробки нових джерел енергії і технологій їх використання. Усе це повинно, якщо не виправити помилки, допущені раніше, то, принаймні, мінімізувати наслідки кризи і стабілізувати енергетичну безпеку країн світу, який знаходиться на порозі нової енергетичної епохи.

References:

1. European Commission (2022). *Viyina Rosiyi z Ukrayinoyu: YES ukhvalyv shostyy paket sanktsiy proty Rosiyi* [Russia's war on Ukraine: EU adopts sixth package of sanctions against Russia] <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_2802> (2022, August, 03). [in Ukrainian].
2. European Commission (2022). *REPowerEU: Plan strimkoho znyzhennya zalezhnosti vid rosiyskoho vykopnoho palyva i shvydkoho prosuvannya «zelenoho perekhodu»* [REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition] <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_3131> (2022, August, 03). [in Ukrainian].
3. Directorate of Intelligence – CIA (2011). *Some Implications For The United States Of The Likely Massive Increase In Middle East Foreign Exchange Reserves. Intelligence memorandum*. June, 1971.
4. Directorate of Intelligence – CIA (2011). *The role of western equipment in soviet oil and gas development*. September, 1984.
5. Foreign Relations of the United States (1973). *National Intelligence Analytical Memorandum. Washington, 1969-1976, XXXVI, Energy Crisis, 1969-1974*. Document 185.
6. Chakarova, V. P. (2010). *Energy Crises and Cooperation: Do International Institutions Matter?: Doctor of Philosophy (PhD), Dissertation*. Old Dominion University. DOI: 10.25777/vqje-zs58.
7. Yergin, D. (2020). *The New Map: Energy, Climate, and the Clash of Nations*. New York: Penguin Press.
8. Parra, F. (2004). *Oil politics. A Modern History of Petroleum*. London; New York: I.B. Tauris.
9. Scott, R. (1994). The history of the International Energy Agency: the first twenty years. *Origins and structures of the IEA*. Paris: IEA/OECD, 1.
10. Deb, K., Rajendran, A. (2022). Q&A Implications of the OPEC+ Announcement to Increase Oil Production. *Center on Global Energy Policy (CGEP) – Columbia SIPA* <<https://www.energypolicy.columbia.edu/research/qa/qa-implications-opeac-announcement-increase-oil-production>> (2022, August, 01).
11. Licklider, R. (1988). The Power of Oil: The Arab Oil Weapon and the Netherlands, the United Kingdom, Canada, Japan, and the United States. *International Studies Quarterly*, 32 (2), 205-226.
12. Lifset, R. D. (2014). A New Understanding of the American Energy Crisis of the 1970s. *Historical Social Research*, 39 (4), 22-42. DOI: 10.12759/hsr.39.2014.4.22-42.
13. GIS (2022). *Natural gas prices in Europe, change in % from Oct. 2020* <<https://www.gisreportsonline.com/r/russia-europe-gas/>> (2022, July, 31).
14. Willrich, M., Conant, A. M. (1977). The International Energy Agency: An Interpretation and Assessment. *The American Journal of International Law*, 71 (2), 199-223.
15. Domm, P. (2022). The world could be on the brink of an energy crisis rivaling the 1970s, says IHS Markit's Yergin. *CNBC* <<https://www.cnbc.com/2022/03/03/the-world-could-be-on-the-brink-of-an-energy-crisis-rivaling-the-1970s-says-ihm-markets-yergin.html>> (2022, July, 31).
16. Hošek, J. (2022). Europe's dependence on imports of energy commodities from Russia in the context of Russia's invasion of Ukraine. Monetary policy report. *Czech National Bank (CNB)* <<https://www.cnb.cz/en/monetary-policy/monetary-policy-reports/boxes-and-articles/Europes-dependence-on-imports-of-energy-commodities-from-Russia-in-the-context-of-Russias-invasion-of-Ukraine/>> (2022, August, 02).
17. Kartch, J. (2022). Joe Biden: «We Are Going To Get Rid of Fossil Fuels». *Americans for tax reform*. <<https://www.atr.org/joe-biden-we-are-going-get-rid-fossil-fuels/>> (2022, July, 31).
18. Keersmaeker, G. (2022). Russia After the Cold War and Germany After World War I, a Cautious Comparison. *Ghent Institute for International and European Studies. Ghent University*

- <https://www.ugent.be/ps/politiekewetenschappen/gies/en/gies_papers/2022-ukraine/russia-after-the-cold-war-and-germany-after-world-war-i-a-cautious-comparison#_edn28> (2022, July, 29).
19. Mills, M. P. (2022). Ukraine and the Great Energy Reset. *City Journal – Eye on the news*. <https://www.city-journal.org/ukraine-war-and-the-new-shale-revolution?wallit_nosession=1> (2022, July, 28).
 20. Motherway, B., Klimovich, K., Rozite, V. (2022). Accelerating energy efficiency: What governments can do now to deliver energy savings. *International Energy Agency* <<https://www.iea.org/commentaries/accelerating-energy-efficiency-what-governments-can-do-now-to-deliver-energy-savings>> (2022, August, 01).
 21. European parliamentary research service (2022). *EU energy import dependency from Russia, Share of total import* <<https://epthinktank.eu/2022/06/16/monitoring-the-energy-situation-in-the-eu-june-2022/eu-energy-import-dependency-from-russia/>> (2022, July, 31).
 22. Yergin, D. (2022). The Energy Crisis Will Deepen. *Project Syndicate – The world’s opinion page* <<https://www.project-syndicate.org/commentary/energy-crisis-will-deepen-no-supply-by-daniel-yergin-2022-07?barrier=accesspaylog>> (2022, August, 01).
 23. U.S. Energy Information Administration (2022). *What drives crude oil prices: Supply OPEC* <<https://www.eia.gov/finance/markets/crudeoil/supply-opec.php>> (2022, July, 31).
 24. Lynch, M. (2022). The New Old Middle Eastern Order. Biden’s Trip Shows Why Washington Is Still Getting the Region. *Foreign Affairs*. July 26.
 25. Payne, J. (2022). Exclusive: Russia’s Gazprom tells European buyers gas supply halt beyond its control. *Reuters* <<https://www.reuters.com/business/energy/russias-gazprom-declares-force-majeure-gas-supplies-europe-2022-07-18/>> (2022, August, 02).
 26. Robertson, B. (2022). Natural Gas Prices EU Dutch TFF (€/MWh) 2017-2022. Europe’s gas shortage: LNG unable to deliver energy security. *GASWORLD* <<https://www.gasworld.com/europes-gas-shortage-Ing-unable-to-deliver-energy-security/2022828.article>> (2022, July, 31).
 27. The Stack Exchange Network (2022). *Share of Russian gas in European demand 1990-2013 (bcm and %) EIA International Energy Statistics Database, based on 40 European countries. Why did EU fail to reduce their dependence on Russian natural gas?* <<https://i.stack.imgur.com/sEYcP.png>> (2022, August, 02).
 28. ResearchGate (2020). *German gas imports from USSR/Russia, 1970-2018* <https://www.researchgate.net/figure/German-gas-imports-from-USSR-Russia-1970-2018_fig1_347876625> (2022, August, 01).
 29. Harding, L. (2022). Russia’s Gazprom to make drastic cut to Europe’s gas supply from Wednesday. *The Guardian*. 26, July.
 30. World edition –USA Today (2022). *Vladimir Putin threatens to seize assets of Western businesses that have left Russia* <<https://eu.usatoday.com/story/money/business/2022/03/13/russia-putin-threatens-to-seize-assets-of-departing-western-companies/7026192001/>> (2022, July, 30).
 31. Statista (2022). *Share of gas supply from Russia in Europe in 2021, by selected country* <<https://www.statista.com/statistics/1201743/russian-gas-dependence-in-europe-by-country/>> (2022, August, 02).
 32. Ignatius, D. (2021). Why the CIA is so worried about Russia and Ukraine. *The Washington Post*. November 30.
 33. Fox News Channel (2022). U.S. Oil and Gas Association President: The country is facing the ‘most challenging energy crisis’ in 50 years <<https://www.foxnews.com/media/u-s-oil-gas-association-president-country-facing-most-challenging-energy-crisis-50-years>> (2022, July, 30).